

УДК 34(091)+347.44

О. О. Гайдулін**ПОНЯТТЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ТА ДОКТРИНИ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ЛІНГВІСТИЧНЕ
ТА ІСТОРИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ**

Розглянуто проблему розмежування понять юриспруденції та доктрини. Дослідження базується на лінгвістичному та історичному тлумаченні цих понять. За результатами компаративного аналізу з'ясовано, що «юриспруденція» є родовим поняттям для «правової доктрини».

Ключові слова: лінгвістичне тлумачення, історичне тлумачення, юриспруденція, доктрина права, європейська правова культура.

Реалізація стратегічного курсу нашої країни на європейську інтеграцію неможлива без певної акультурації правової системи України до правових систем держав – членів ЄС.

Однак «європейська правова культура» є поняттям умовним. З одного боку, це продукт логічного узагальнення правових аспектів конкретних *національних культур*, ядром кожної з яких є певна мовна культура. З іншого боку, це поняття позначає смислове поле діалогу принципово різних типів *правових культур* – англо-американської та романо-германської.

Поступово в цьому семантичному просторі формується базовий апарат категорій європейської правової культури, що складається як з неологізмів, так і з перевірених часом класичних термінів і категорій. До таких культурно-правових «універсалій» можна віднести поняття: *юриспруденція* (англ. – *jurisprudence*, нім. – *jurisprudenz*, франц. – *la jurisprudence*) і *правова доктрина* (англ. – *legal doctrine*, нім. – *Rechtslehre*, франц. – *doctrine juridique*).

Дослідження цих понять має істотне значення для формування загальноєвропейської правової науки і доктрини європейського права. Для української правової думки порівняльне осмислення понятійного апарату європейського права також досить актуальне, виходячи зі стратегічного курсу нашої країни, спрямованого на європейську інтеграцію.

З урахуванням того, що поняття юриспруденції та правової доктрини з точки зору їх акультурації у вітчизняній правовій науці спеціальному аналізу ще не підлягали, метою цього дослідження є з'ясування семантики, етимології та історичних витоків зазначених понять, їх логічне впорядкування в контексті європейської правової традиції та загальнолюдських культурних цінностей.

Феноменологія проблеми полягає в тому, що обидва досліджувані поняття мають латиномовне походження, але перебувають у контекстах різних «живих» мовних середовищ.

Цікаво, що смислові розбіжності відкриваються не на національно-культурних кордонах сфер їхнього функціонування, а на межі англо-американської та романо-германської культурно-правових традицій. Різне ставлення до ідейної спадщини римського права обумовлює й різні акценти в інтерпретації цих понять.

Так, у країнах континентальної Європи *доктрина права* (*Rechtslehre, doctrine juridique*) переважно вживається як поняття, основний зміст якого складають загальні принципи права. Такі принципи надають сенсу всьому праву й раціонально реалізуються у правотворчості та кодифікаційній діяльності.

У межах англо-американської правової традиції замість цього поняття поширений термін *правова доктрина* (*legal doctrine*), що містить окремі конкретні принципи правореалізації. Такі казуальні принципи втілюються у правилах інтерпретації юридичних прецедентів.

Подібні розбіжності смислових інтерпретацій спостерігаються в різних правових культурах і щодо поняття «юриспруденція».

Наприклад, правова традиція Франції визнає найвищу силу та авторитет за теоретично обґрунтованим кодифікованим правом або *la doctrine*. Йому протиставляється термін *la jurisprudence*, який використовується переважно для позначення правових норм, установлених у судових рішеннях, які офіційно не визнаються джерелом права.

У координатах тотально теоретизуючого німецького правового мислення «Jurisprudenz» протиставляється не тільки «Rechtswissenschaft» (науці про право, правознавству) або «Rechtsdogmatik» (правовій догматиці), а й «Rechtsphilosophie» (філософії права), а також «Allgemeine Rechtslehre» (загальному вченню про право) [1, с. 25–27]. У Німеччині «юриспруденція» зводиться не до всього правового досвіду (Rechtserfahrung), а тільки до її суто емпіричної складової – практики правозастосування (Rechtsanwendung). Тільки при такому «правозастосовному» розумінні юриспруденції могли виникнути так звана концепція «емоційної юриспруденції» (Gefühlsjurisprudenz) і практична школа об'єктивного «інтересу» або «юриспруденції інтересу» (Interessenjurisprudenz) [1, с. 61–68].

У межах англо-американської правової лексики юриспруденція (jurisprudence) має як мінімум три значення:

- 1) філософія права (philosophy of law);
- 2) наука права (science of law) або формальна наука позитивного права (formal science of positive law);
- 3) юридична практика (skill in law) [2, р. 642].

Додатково до трьох вищенаведених основних значень «юриспруденція» може розумітися і як форма наукового синтезу основних принципів права (scientific synthesis of the essential principles

of law) або просто як знання про право – правознавство (knowledge of law) [3, р. 19]. Окрім цього, «jurisprudence» – це і система права (system or body of law), і правова дисципліна (department of law) або особлива галузь законодавства, як, наприклад, у випадку із судовою медициною (medical jurisprudence), і навіть – судове рішення (decisions of a court) [4, р. 1227]. Має місце і просте ототожнення юриспруденції та права [5]. Однак «правознавське» розуміння «jurisprudence» в англомовній правовій науці явно переважає.

Останнім часом, у зв'язку з помітним підвищенням теоретичного рівня англомовної правової науки взагалі та освітнього рівня правознавців, стверджується, що сучасна юриспруденція межує із соціальними науками та філософією, при цьому звернена до історичного минулого і намагається гармонізувати суперечливі правові системи [6, р. 1]. В умовах поширення глобалізації починають переважати ототожнення юриспруденції зі специфічним методом вивчення права, але не права однієї країни, а його загального поняття [6, р. 2].

Таким чином, за результатами короткого семантичного аналізу предмета дослідження можна зробити такі попередні висновки. Іншомовні поняття «юриспруденція» та «доктрина» по-різному оцінюються в контексті основних правових культур. Якщо для «постійно теоретизуючої» романо-германської правової культури доктрина – це *теорія права*, то юриспруденція – це переважно *юридична практика*. І навпаки, для зорієнтованої на практику англо-американської традиції доктрина – *інтерпретаційна практика*, а юриспруденція все більше і більше постає *теорією права*.

Про можливість синтезу цих діаметрально різних підходів свідчить *етимологічний аналіз* понять юриспруденції та доктрини.

Необхідно визнати, що первісне для усієї європейської правової традиції латиномовне поняття *iurisprudentia* [7, с. 175, 403] або *juris-prudentia* (частіше через дефіс) [8, с. 433], є не чим іншим, як *правознавством*, знанням про право: (juris – право, law) + (prudentia – знання, knowledge) [9].

Яким же знанням переважно виступає «prudentia» – філософським, науковим чи практичним?

Латиною це слово має декілька значень: (1) знання, передбачення; (2) наука; (3) здоровий глузд, розсудливість [8, с. 633]. Це, безумовно, розширене тлумачення «prudentia» як знання взагалі – і теоретичного, і практичного.

Термін *доктрина (doctrina)* також має латиномовне походження й має такі значення: (1) вчення, наука; (2) навчання; (3) вченість, освіченість.

Це слово семантично пов'язане з «doctor» (вчитель, викладач) і «docere», «docui», «doctum» (учити, навчати; стверджувати; повідомляти; пояснювати, показувати, вказувати; викладати, доповідати; інсценувати; викладати) [8, с. 264].

Усе це свідчить про «науково-освітянську» природу семантичного змісту вербального позначення доктрини та міцний зв'язок цього терміна з інтерпретаційною діяльністю.

Важливо, що усі споріднені з «доктриною» слова мають зв'язки із ще одним давнім коренем: «disco» (навчатися; вивчати; дізнаватися, знайомитися), який близький до «discus» (диск; кругла плита, циферблат; кругла таця) [8, с. 256–257]. Цікаве образне зближення «доктрини» з «колом» або «диском» може бути підставою для припущення про більш широку семантику цього поняття. У вимірах міфо-поетичної символіки «коло» – це образ «ідейної єдності, нескінченності й завершеності, вищої досконалості», універсальна проєкція ідеальної сфери – космосу. Таким предметним образом космосу як раціонально-естетичної упорядкованості світу є диск. Окрім цього, образ кола має стійкий смисловий зв'язок з людською громадою. Наприклад, слово «община» походить від праслов'янського образу кола, що корелює з рос. «округ», «область» та нім. еквівалентами цих термінів – «Kreis», «Bezirk» [10, с. 18–19].

Таким чином, етимологія понять, що аналізуються, свідчить про наступне:

(а) у латиномовному середовищі поняття юриспруденції має максимально розширений зміст як теоретичного, так і практичного знання про право;

(б) первинний зміст поняття доктрини переважно лежить у смисловому полі науки та освіти, тобто в руслі так званого «академічного права» і генетично пов'язаний з традицією та звичаєм.

Попередні висновки, отримані за результатами лінгвістичного (семантичного й етимологічного) аналізу, перевіримо на історичних матеріалах з римського права.

Спочатку римське правознавство називається «регулярною юриспруденцією». Причиною було те, що первинне правове знання мало переважно практичний, вузько прикладний характер і його основним призначенням було формування *regula iuris* (*regula* – лінійка) – коротких, загальних і абстрактних юридичних принципів. Вони встановлювалися законом або утворювалися безпосередньо правовою наукою і визнавалися за судовим рішенням [7, с. 175, 271].

Одночасно виникає практика ототожнення терміна «*iurisprudentia*» з «*iurisscientia*», в якому «-scientia» за своїм змістом все більш еволюціонує від «досвідченості, вміння» до «науки як особливої галузі знання» [8, с. 690].

І тільки яскравий представник посткласичного римського права Доміцій Ульпіан (Domitius Ulpianus), уривки з творів якого складають третину всіх Дигест Юстиніана, тлумачить юриспруденцію як філософсько-правове знання: юриспруденція є пізнанням божественних і людських справ, знанням справедливого та несправедливого (Ulp. D.1.1.10.2) [11, с. 86–87].

Показово, що доктрина римського права і римська юриспруденція мають спільну історію. Необхідно підкреслити, що для концептуальних основ римського права вищий авторитет мало загально-визнане право (*ius receptum*), положення якого максимально збігаються із загальною громадською думкою Римського народу. Не дивно, що через відсутність систематизованої, розвинутої доктрини права вищу силу мали звичай та закон. На більш пізніх етапах розвитку римського права спільна думка юристів (*communis opinio iurisconsultorum*), які мають *ius respondendi*, поступово стає безпосереднім джерелом виникнення права [7, с. 166].

Доктринальна складова римської юриспруденції починає формуватися на ґрунті виділення інтерпретаційної діяльності як особливого виду позасудової юридичної практики. Така діяльність отримала назву *respondere de iure* (*respondere* – обіцяти один одному). Її основний зміст полягав у наданні кваліфікованого юридичного висновку як аргументованої відповіді на запит зацікавленої сторони. Спочатку такою практикою, яка була досить поширеною в Стародавньому Римі, успішно займалися понтифіки (*pontifices*), чії відповіді – висновки (*responsa*) були найважливішою складовою *interpretatio pontificum*.

Проте спеціально інтерпретаційною практикою почали займатися світські правознавці – юрисконсульти, або юриспруденти. Їхні висновки торкалися всіх можливих юридичних питань і надавалися безоплатно, а пізніше – ще й у письмовому вигляді. Такими послугами користувалися як приватні особи, так і магістрати та судді, котрим також були потрібні кваліфіковані консультації, оскільки самі вони зазвичай не мали юридичної освіти. Таким чином, юристи не тільки умоглядно розв'язували певне юридичне питання, а й часто-густо безпосередньо впливали на процес правозастосування.

Такі відповіді юристів (*responsa prudentium*) надавали гнучкості римському приватному праву, пристосовували його до умов громадського життя, що постійно змінювалися. Згодом юридичні консультації стають головним компонентом творчої діяльності правознавців, яких називають респондентами. Настає «золотий вік» римської юриспруденції, який триває до самого кінця класичної епохи Стародавнього Риму. Інтерпретаційна за своїм змістом доктрина поступово стає фактичним джерелом права. Тому юрисконсульти від цього часу починають називати творцями нового права (*conditores iuris*).

Однак у часи занепаду Республіки через раптове збільшення кількості респондентів, що було наслідком значного підвищення попиту на юридичні послуги, помітно зменшується рівень їхньої освіченості. Виникають небезпечні тенденції невизначеності та неупорядкованості у правовій науці. Імператор Август реагував на це піднесенням деяких видатних юристів – вони отримали право

respondere ex auctoritate principis, що знову підняло авторитет усієї юриспруденції.

Ius respondendi – це особливе право окремих юристів давати консультації за уповноваженням принцепса (auctoritas principle). Проте, такі консультації мали фактичну, але не юридичну вагу. Тільки за часів імператора Адріана спільна позиція юристів, наділених ius respondendi, уже зобов'язувала суддю. Тим часом рішення і думки тих юристів, кому було дозволено творити право (responsa prudentium), набували сили закону, коли мали одностайний характер. Якщо ж думки розходилися, суддя мав можливість приєднатися до однієї із сторін [7, с. 423].

Наприкінці класичного періоду узгодженій думці правознавців надається сила закону, так що доктрина остаточно постає одним із джерел приватного права. Однак усе це мало сумні наслідки: збільшився вплив принцепса на право, що призвело до поглинання юристів державним апаратом, їхня діяльність ставала все більш бюрократичною і анонімною. Врешті-решт у III ст. н. е. правова наука занепадає [7, с. 170–171].

Отже, як свідчить історія римського права, природа доктрини є суто теоретичною. Надання їй загальнообов'язкової нормативності, подібної до сили закону, суперечить допоміжному (інтерпретаційному) призначенню доктрини у процесі правозастосування.

Таким чином, за результатами лінгвістичного (як семантичного, так і етимологічного) та історичного тлумачень понять юриспруденції та доктрини права логічно зробити такі *загальні висновки*.

Попередній лінгвістичний аналіз свідчить, що семантика кожного з цих понять у різних мовних середовищах приблизно однакова і в головному наближається до того первинного спільного значення, який вони мали в контексті давньоримського правового дискурсу.

Поняття, що досліджуються, близькі за значенням і в сучасних правових культурах. Теоретичні компоненти їх змісту – філософія права та юридична наука – є складовими як юриспруденції, так і доктрини. Розбіжності стосуються практичної (прикладної) складової. Якщо юридична практика виступає як відносно самостійна підсистема юриспруденції, то доктрина – це суто теоретичне правове знання.

Тому, з огляду на різні культурно-правові традиції, доцільним вбачається таке зіставлення змісту цих понять, яке певною мірою відповідає загальнолюдському (крос-культурному) їх розумінню:

доктрина права – це теоретична, академічна юриспруденція (філософія права та правова наука), яка походить від інтерпретаційної правової практики;

юриспруденція – це доктрина права та весь обсяг юридичної практики.

Отже, поняття юриспруденції є більш широким, до його обсягу входить поняття доктрини права.

Список використаних джерел: 1. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 326 с. 2. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – 8th ed. / ed. by R. E. Allen. – Oxford : Clarendon Press, 1990. – 1454 p. 3. Allen C. K. Law in the Making / C. K. Allen. – Oxford : Oxford Clarendon Press, 1964. – 649 p. 4. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – Massachusetts, 1966. – 2662 p. 5. Gifis S. H. Jurisprudence / Steven H. Gifis // Law Dictionary. – 4th ed. – New York, 1996. – P. 276. 6. Paton G. W. A Textbook of Jurisprudence. – 4th ed. / George W. Paton ; David P. Dorham (editor). – 4th ed. – London : Oxford University Press, 1972. – 660 p. 7. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Милан Бартошек ; пер. с чеш. Ю. В. Преснякова ; спец. науч. ред., авт. предисл. и коммент. З. М. Черниловский ; сверка лат. текста Н. А. Федорова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с. 8. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / Иосиф Хананович Дворецкий. – 3-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1986. – 846 с. 9. Jurisprudence // The Oxford Classical Dictionary / ed. by N. G. L. Hammond and H. H. Scullard. – Oxford : University Press, 1970. – 1198 p. 10. Топоров В. Н. Круг / В. Н. Топоров, М. Б. Мейлах // Мифы народов мира : энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1992. – Т. 2. – 719 с. 11. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. I. – 584 с.

Надійшла до редколегії 16.04.2013

Гайдулин А. А. Понятия юриспруденции и доктрины в контексте европейской правовой культуры: лингвистическое и историческое толкование

Рассмотрена проблема разграничения понятий юриспруденции и доктрины. Исследование базируется на лингвистическом и историческом толковании этих понятий. По результатам компаративного анализа выяснено, что «юриспруденция» является родовым понятием для «правовой доктрины».

Ключевые слова: лингвистическое толкование, историческое толкование, юриспруденция, доктрина права, европейская правовая культура.

Gaydulyn O. O. Concepts of jurisprudence and legal doctrine in the context of European legal culture: linguistic and historical interpretation

The problem of differentiation of concepts of jurisprudence and doctrine is considered. The research is based on the linguistic and historical interpretation of these concepts. According to the results of a comparative analysis found that «jurisprudence» is a generic term for «legal doctrine».

Keywords: linguistic interpretation, historical interpretation, jurisprudence, legal doctrine, European legal culture.

